

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.4>

О. В. Сінькевич

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ДОКТРИНА: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Галузь конституційного права України є однією з тих галузей національної системи права, значущість доктринального підґрунтя для розвитку якої важко переоцінити. З одного боку, це зумовлено практично повною неможливістю знайти позитивний національний історичний досвід у цій сфері. З іншого боку, демократизація суспільного та державного життя в Україні після проголошення незалежності привносить до конституційного права не тільки переваги, але й численні недоліки демократії. У контексті нашого дослідження варто наголосити на тому, що численні спроби наблизити Українську Республіку до парламентського різновиду республіканської форми правління призводять до швидкої зміни політичних напрямів розвитку країни (активізації та гальмування європейської інтеграції, активізації та гальмування вступу до НАТО тощо).

Поняття «конституціоналізм» є багатозначним, що є цілком логічним з огляду на його глибокі історичні коріння. Констатовано, що, розвиваючи доктрину конституціоналізму, деякі автори пропонують уважати парламентаризм (так само, як і муніципалізм) складником конституціоналізму. Однак тоді як місцеве самоврядування є майже в кожній країні світу, цього не можна сказати про парламентаризм.

У статті аргументовано, що варто вважати перспективним підхід, відповідно до якого навряд чи можна говорити про «український парламентаризм», адже на сучасному етапі Україна не є парламентською республікою. Хоча сучасні демократичні перетворення спрямовані на максимальне наближення до парламентського різновиду республіканської форми правління, однак поки що відповідні процеси реформування тривають. Проте цілком справедливим буде говорити про «український конституціоналізм» та «український муніципалізм» як розвиток ідей і принципів конституціоналізму на місцевому рівні.

Ключові слова: конституційне право, конституційне право як галузь права, конституціоналізм, український конституціоналізм, парламентаризм, муніципалізм.

Постановка проблеми. Галузь конституційного права України є однією з тих галузей національної системи права, значущість доктринального підґрунтя для розвитку якої важко переоцінити.

З одного боку, це зумовлено практично повною неможливістю знайти позитивний національний історичний досвід у цій сфері. Протягом кінця XIX – кінця XX ст. більша частина сучасної території України перебувала спочатку у складі кількох імперій, а потім – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Як імперії, так і формальна республіка СРСР належали до числа країн із антидемократичним дер-

жавним режимом і ретельно вибудували не «конституційне», а «державне» право.

З іншого боку, демократизація суспільного та державного життя в Україні після проголошення незалежності привносить до конституційного права не тільки переваги, але й численні недоліки демократії. У контексті нашого дослідження варто наголосити на тому, що численні спроби наблизити Українську Республіку до парламентського різновиду республіканської форми правління призводять до швидкої зміни політичних напрямів розвитку країни (активізації та гальмування європейської інтеграції, активізації та гальмування вступу до НАТО тощо).

Отже, розвиток галузі конституційного права України перебуває під надзвичайно сильним впливом політики (що є логічним і природним для конституційного права демократичних країн). У такій ситуації особливо важливим є належне доктринальне підґрунтя, на якому конституційне право як галузь права, конституційне законодавство будуть розвиватися послідовно, без протиріч. М.В. Савчин влучно зауважив, що «для країн перехідної від авторитаризму конституційної демократії важливим є проведення неупереджених і об'єктивних наукових досліджень у сфері публічного права» [1, с. 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До числа українських фахівців із конституційного права, які найбільш ґрунтовно та ретельно досліджували питання конституціоналізму загалом та українського конституціоналізму зокрема, слід віднести В.М. Шаповала, А.Р. Крусян та О.М. Бориславську. Цій тріаді авторів належить найбільша кількість праць, положення яких надають уявлення про особливості українського конституціоналізму. Досить активно український конституціоналізм досліджує М.В. Савчин, а в частині місцевого виміру українського конституціоналізму (муніципалізму) привертають увагу праці О.В. Батанова [2; 3], Н.В. Мішиної [4; 5].

Мета статті – сформулювати сутність українського конституціоналізму як доктрини, найбільш важливої для розвитку конституційного законодавства та конституційного права як галузі національної системи права.

Виклад основного матеріалу. Поняття «конституціоналізм» є багатозначним, що є цілком логічним з огляду на його глибокі історичні коріння. На сучасному етапі дослідники вважають його «багатовимірним політико-правовим феноменом» [6, с. 19], застосовують три основних підходи до його визначення – «політичний, філософсько-історичний та юридичний» [7, с. 72], та пропонують розглядати його «у трьох аспектах: як ідейно-політичну доктрину, ідейно-політичний рух та державно-правову практику» [8, с. 70–71].

Виникнення конституціоналізму як доктрини вчені традиційно пов'язують з істо-

ричними умовами, які сприяли проектуванню та підписанню *Magna Carta* у XIII ст.

Д.М. Стентон узагальнила, що цей документ також часто йменують «Англійська Велика хартія», «Хартія англійських свобод», та пояснила, що:

– «проголосивши, що суверен підпорядковується верховенству закону, та документуючи свободи, якими володіли "вільні люди", *Magna Carta* стала фундаментом для індивідуальних прав в англо-американській юриспруденції»;

– «стійкий вплив *Magna Carta* впливає не з детального вираження феодалних відносин між володарем і підданим, а з її більш загальних положень, в яких кожне покоління може бачити свій власний захист. Право на подання петицій і *habeas corpus*, поняття про належний процес походять із *Magna Carta*, яка також була провісником парламенту, Декларації незалежності, Конституції США та Білля про права США» [9].

Важливим є й висновок щодо того, що *Magna Carta* стала першим чинним документом на загальнодержавному рівні – «виявом опору постійним і тривалим зловживанням владою з боку монархів та успішною спробою поставити одноосібного правителя в певні юридичні рами» [10, с. 10].

Авторка є прихильницею підходу, відповідно до якого слід говорити про конституціоналізм загалом і про національний конституціоналізм зокрема. Наприклад, є англійський конституціоналізм, німецький конституціоналізм, голландський конституціоналізм, український конституціоналізм; в Європейському Союзі активно формується європейський конституціоналізм.

Щодо українського конституціоналізму, то А.Р. Крусян цілком справедливо зазначила, що ««український» означає та підкреслює «національність» (у державницькому сенсі) цього універсального феномена. Адже конституціоналізм базується на класичних ідеях лібералізму (неолібералізму), універсальних принципах, характерних для всіх демократичних, конституційних, правових, соціальних держав, але водночас ці ідеї та принципи в кожній країні набувають національних

особливостей, зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, специфіки правової системи та політико-правових інститутів держави. Ці особливості (національного, історичного, політичного, ідеологічного, культурологічного, економічного характеру) детермінують необхідність і можливість створення власної моделі конституціоналізму» [7, с. 5–6].

Питання хронометрування виникнення українського конституціоналізму ретельно дослідив С.П. Головатий. Він «обстоює думку, що вихідним пунктом (зародженням) українського конституціоналізму слід вважати Декларацію про державний суверенітет України, ухвалену Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. ще в часи комуністичного режиму СРСР і в умовах колоніального статусу українського народу. До її ухвалення конституціоналізм як явище взагалі ніколи не мав місця в Україні» [10, с. 31]. Слід погодитись із цією тезою.

Слід усіяко вітати розвиток доктрини українського конституціоналізму. Наприклад, О.В. Батанов поглиблює її, говорячи про «муніципалізм як практику організації та функціонування муніципальної влади та реалізації прав людини у сфері місцевого самоврядування, яка склалася під впливом загальноновизнаних ідей та принципів муніципальної демократії» [11, с. 78]. Фактично він говорить про «продовження» конституціоналізму на місцевому рівні, про застосування його ідей та цінностей, принципів не тільки щодо органів державної влади, але й щодо органів місцевого самоврядування.

Водночас, розробляючи та поглиблюючи доктрину українського конституціоналізму «по вертикалі», необхідно брати до уваги, що ця доктрина відображає повсякденну реальність суспільства та формулює цілі його розвитку, напрями розвитку держави. Доктрина конституціоналізму не є ідеальною моделлю (на відміну, наприклад, від доктрини правової держави, яка поки що залишається недосяжним ідеалом), і це слід враховувати під час проведення досліджень.

У зв'язку з цим викликає критику така позиція, що побутує в українській юридичній літературі, відповідно до якої до

складу конституціоналізму пропонують включати не тільки муніципалізм, але й парламентаризм. Наприклад, автори зазначають, що «на сучасному етапі вчені розглядають конституціоналізм як особливий режим функціонування публічної влади. У демократичних країнах публічна влада традиційно поділена «по вертикалі» на публічну державну владу та публічну муніципальну владу (місцеве самоврядування). Це надає дослідникам підстави стверджувати, що сучасний конституціоналізм включає в себе як структурні складники парламентаризм (як особливий режим функціонування державної влади) та муніципалізм (як особливий режим функціонування місцевого самоврядування)» [12, с. 162].

У цій цитаті привертає увагу те, що автори пропонують уважати парламентаризм (так само, як і муніципалізм) складником конституціоналізму. Однак якщо місцеве самоврядування є майже в кожній країні світу, то цього не можна сказати про парламентаризм.

В юридичній літературі парламентаризм доволі часто визначається як «пріоритетне становище виборного органу в механізмі держави» [13, с. 242; 14, с. 298], як його домінування (хоча з питання визначення цього поняття у дослідників поки що не склалась єдина позиція; багато хто вважає, що це поняття означає наявність у державі парламенту як такого або функціонування парламенту як органу законодавчої влади за умови дотримання принципу розподілу державної влади на три гілки (див., напр.: [15; 16]).

Висновки і пропозиції. Варто вважати перспективним підхід, відповідно до якого навряд чи можна говорити про «український парламентаризм», адже на сучасному етапі Україна не є парламентською республікою. Хоча сучасні демократичні перетворення спрямовані на максимальне наближення до парламентського різновиду республіканської форми правління, однак поки що відповідні процеси реформування тривають. Проте цілком справедливим буде говорити про «український конституціоналізм» та «український муніципалізм» як розвиток ідей та принципів конституціоналізму на місцевому рівні.

Список використаної літератури:

1. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.
2. Батанов О.В. Принципи місцевого самоврядування як ціннісний вимір сучасного муніципалізму. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2012. Вип. 1. С. 24–32.
3. Батанов О.В. Муніципалізм як категорія сучасного муніципального права: постановка проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 102–108.
4. Мішина Н.В. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. *Право України*. 2018. № 4. С. 126–138.
5. Мішина Н.В. Формування моральних традицій сучасного українського конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. С. 318–324.
6. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
7. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
8. Стецюк П.Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми). *Право України*. 2010. № 6. С. 70–74.
9. Stenton D.M. Magna Carta. England [1215]. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>.
10. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 44 с.
11. Батанов О.В. Феноменологія сучасного європейського муніципалізму та місцевого самоврядування в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 77–81.
12. Государственное право зарубежных стран: курс лекций / Н.В. Мишина, В.А. Михалев, В.А. Куранин, Д.Е. Волкова. Киев : Юрінком Інтер, 2012. 416 с.
13. Юридический энциклопедический словарь / Абова Т.Е., Альтшулер А.Б., Баглай М.В., Барабашев Г.В., и др.; редкол.: Богуславский М.М., Козырь М.И., Миньковский Г.М., Пискотин М.И., Садиков О.Н., Туманова Н.Л.; гл. ред.: Сухарев А.Я. Москва : Советская энциклопедия, 1984. 415 с.
14. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости : учебник / под ред.: И.П. Ильинского, М.А. Крутоголова. Москва : Юридическая литература, 1979. 456 с.
15. Сурай І.Г. Сутнісні ознаки сучасного парламентаризму. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 1–5. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/4/02.pdf>.
16. Словська І.Є. Парламентаризм: поняття та ознаки. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 79–82.

Sinkevych O. Ukrainian constitutionalism as a doctrine: to the question of defining the essence

The branch of constitutional law of Ukraine is one of those branches of the national system of law whose importance for the development of a doctrinal basis is difficult to overestimate. On the one hand, this is due to the almost complete inability to find a positive national historical experience in this field. On the other hand, the democratization of public and state life in Ukraine after declaration of independence brings not only advantages but also many disadvantages of democracy to constitutional law. In the context of our study, it should be emphasized that numerous attempts to bring the Ukrainian republic closer to the parliamentary form of the republican form of government lead to a rapid change in the political directions of the country's development (activation and inhibition of European integration, activation and inhibition of NATO accession, etc.).

The concept of "constitutionalism" is ambiguous, which is quite logical regarding its deep historical roots. It has been stated that, in developing the doctrine of constitutionalism, some authors propose to consider parliamentarism (as well as municipalism) an integral part of constitutionalism. However, while local government is in almost every country in the world, this cannot be said about parliamentarism.

The article argues that it is worth considering a promising approach according to which it is hardly possible to talk about "Ukrainian parliamentarism" because at the present stage Ukraine is not a parliamentary republic. Although the current democratic changes are aimed at bringing the republican form of government closer to the parliamentary level, the processes of reform are still ongoing. However, it will be quite fair to talk about "Ukrainian constitutionalism" and "Ukrainian municipalism" as the development of ideas and principles of constitutionalism at the local level.

Key words: constitutional law, constitutional law as a branch of law, constitutionalism, Ukrainian constitutionalism, parliamentarism, municipalism.